Излазак из пећине

Пише: Владимир Милутиновић
субота, 01 новембар 2008 00:03

Вероватно најпознатија филозофска прича јесте Платонов Мит о пећини из великог дијалога Држава. У њему Платон описује пут из мрака пећине на светло дана. Најпре видимо људе принуђене ланцима да за сенке на зиду пећине мисле да су једине и праве ствари, а онда се један од њих ослобађа и излази напоље. И сам се најпре плаши тог изласка, а поготово му представља проблем да онима који су остали у пећини објасни да је дање светло нешто реално и да се, иако очи мало боле када се излази, цео пут исплати.

Овакве приче некада су имале сличну улогу коју данас, на пример код Жижека, имају филмови: оне треба да појмовни свет повежу са емоцијама које се јављају у ситуацијама у којима се можемо замислити. Мана митова је у томе што они не објашњавају о чему се заправо ради: добро – светло сунца је боље од мрака пећине, али шта то тачно значи изаћи из пећине, шта је то у нашем животу?

Овде ћу се послужити поступком сличним Платоновом, само што ће мит бити нешто савременији. Циљ ће бити да покушамо да одговоримо на питање са краја Постидеоло гија : Како је настала зловоља према филозофији?

Истовремено, требало би објаснити опаску у једном мом недавном разговору, у коме је закључак био да ја и моји саговорници говоримо различитим језицима, односно, да ја стално говорим о принципима, а моји саговорници о интересима. Не треба помињати да су обе стране мислиле да је управо њихов угао гледања онај прави.

Ево нове приче:

Мит о заједничком фонду

Некада давно, група људи је одлучила да део својих добара одваја у заједнички фонд из кога ће финансирати заједничке потребе. Ствар је дуго функционисала добро, средстава је било пуно, а улице и школе су биле добре. По томе је наша група људи знала да се средства одвајају иако није имала директан увид да ли и колико свако од њих одваја. Међутим, временом су неки из наше групе почели да сумњају у то да други одвајају договорену суму. Када су сумње биле посебно јаке или када је наишло неко искушење које је захтевало више новца, они су пропустили неку од својих обавеза или су смањивали улог. А неки су, не говорећи ником ништа, сасвим престали да уплаћују. Споља се у почетку ништа није променило, средстава је још увек било довољно и све је функционисало. Наши протестанти свој поступак су најпре објашњавали тиме да то раде зато што то у мањој или већој мери раде и други, па би било глупо да се само они жртвују за општу ствар. Све више људи је користило ову логику и временом се то приметило на смањеним средствима. Паралелно су многи, пошто друштво није предвидело никакву санкцију за неуплаћивање, почели јавно да признају да не уплаћују ништа, али су то правдали тиме да би било боље без заједничког фонда, јер би више новца остајало сваком појединцу, а он би га користио по свом нахођењу без потребе да се усаглашава са другима. На крају, друштво се поделило на две групе људи, оне који су и даље уплаћивали у фонд и оне који нису.

Мит о заједничком фонду и комунизам

Овај мит би некоме могао заличити на прелазак из комунизма (социјализма) у капитализам уз истовремени прелазак из аутоританог система у демократију. И заиста, комунизам би се могао описати као систем у коме једна ауторитарна влада одлучује о трошењу средстава из заједничког фонда и брине да морални притисак на све буде довољно јак да не престану да одвајају свој немали део. Врлине овог система су сигурност и солидарност, а његова мана неслобода. Не смеју се доводити у питање одлуке вођства, постоји притисак да се сви слажу, мала је могућност да остатак

друштва утиче на начин трошења средстава. Сад можемо да замислимо једну реформу која би отклонила мане овог модела, а да не изгуби врлине. Одвајање у фонд би могло бити пропорционално смањено, не би ли се смањила потреба за усаглашавањем око великог броја ствари, с друге стране, одлучивање о средствима из заједничког фонда би се демократизовало. О трошењу би се расправљало и одлучивало по неким процедурама које би укључивале све.

Међутим, овакав развој не би сасвим одговарао миту. У миту се у питање доводи сам фонд, а не само ауторитарно управљање њиме. То значи да ће мит захтевати сасвим другачије теорије за своје оправдање од оних које би се могле јавити у горњем реформисаном друштву.

Они који су одлучили да не уплаћују у фонд знају да би то могло да буде схваћено као знак да им уопште није до заједнице. Из заједничког фонда су се финансирале заједничке потребе и помагало се онима којима је помоћ била потребна, па би се онај ко одлучи да у фонд не уплаћује нашао у ситуацији која изгледа као да је за моралну осуду. Треба, дакле, пронаћи теорију која би могла да ублажи ову грижу савести. Тренутно најпопуларније решење за овај проблем је оно које само одвајање у заједнички фонд под било каквим условима приказује као нелегитимно кршење слободе грађана. Уколико прихватимо ово решење онда смо лоптицу пребацили код противника: уместо да се говори о недостатку солидарности или о извлачењу од заједничких обавеза и пребацивању терета на друге, сада су они који се залажу за заједнички фонд они који треба да се правдају, јер смањују слободу на начин који се не може оправдати. С обзиром на трајање и ушанченост страна у овоме спору, изгледа да се у њему заиста ради о питањима која захватају дубље у основу модерног друштва.

Дакле, ако модерни морал почива на слободи појединца, која је онда морална основа заједничког фонда
? Није ли боље да заједничког фонда нема, ако би се тиме слобода појединца повећала? Ако би слободнији појединци били укупно узев срећнији, зашто би то било против заједнице? Заједница срећнијих појединаца била би боља од заједнице мање срећних. Чини се да су управо они који су измислили одвајање у заједнички фонд они који су радили против заједнице.

Да би одговорили на ова питања противника заједничког фонда, морамо се мало вратити уназад у нашој причи. Првобитни поредак из мита, онај са заједничким фондом, почивао је на моралу, а морал на филозофији. Филозофија је кретање од партикуларног до универзалног, што значи да она тражи меру између заједничког и

појединачног, посебног. У ауторитарном систему, оно што слови као филозофија, а у ствари је идеологија, одређује оно заједничко на ауторитаран начин. На пример, одређену групу људи проглашава за привилеговану групу која једина одлучује за друге. Права филозофија то не ради: она, колико је то у људској моћи, трага за заиста универзалним нормама, односно нормама које се тичу оних интереса који су заједнички, и то у једнакој мери, највећем броју људи. У тој потрази нема никакве ауторитарности: коначних, апсолутних истина нема, а универзално је оно што се може показати да у једнакој мери користи свима. Универзално, дакле, није оно што сви прихватају, нити је потребно да норме сви прихвате да би оне биле узете као најбољи одговор на питање о универзалном. Међутим, претпоставља се да ће боље одређене норме прихватити слободном вољом већи део људи. У критици филозофије обично тог појма нема: филозофија је ту дисциплина која хоће да људима одузме слободу намећући им неоправдане норме, које су, уз то, и апсолутно важеће, не могу се доводити у питање ни мењати, и која је то и чинила у прошлости; па се онда наведе пример Маркса, Платона и Стаљина до кога су директно довеле филозофске идеје.

Колико ја могу да видим, ово је доминантно третирање филозофије данас. Она је приказана као пут ка тоталитаризму кога се треба чувати. Истовремено, овај отпор тоталитаризму је једна од доминантних фигура мишљења данас. Од када нема комунизма, сви су запамтили да је то страшно када се једна истина намеће свима. Међутим, шта је са истином која се не намеће?

Мит и идеологија

Сад смо нешто ближе односу ситуације из мита и реалног живота. По онима који би да не уплаћују у заједнички фонд, комунизам је био систем који је био изграђен на филозофији и који је пропао јер је идеал који је наметан био немогућ. Међутим, како видимо, проблем са филозофијом је остао. То је зато што је филозофија задржала стари идеал: она наводно и даље тврди да поседује апсолутне истине, и, поред тога, да ми и даље имамо обавезе према заједничком фонду. На ову наводну истрајност сада се одговара овако: добро, заједнички фонд треба да постоји и све сте ви у праву („комунизам је идеалан систем“), али то је, са људима какви јесу, нереално. Дакле, штос је у томе да се не оспорава идеал: комунизам је добар, али немогућ. На епистемолошком плану, то би отприлке гласило: „апсолутне истине су пожељне, али немогуће“. Пожељно би било и да постоји онолико јединство и слагање као што је постојало у комунизму, али је и то немогуће. Дакле, ми не оспоравамо да сте ви у праву, али допустите да ми имамо право избора – ви се, ако хоћете, жртвујте за идеал, али дозволите да ми нећемо. На тој тачки филозофи постају они који се боре за принципе

(нереалне), а не-филозофи за
интересе
. Не-филозофи овде кажу: „свако гледа своје интересе, немојте бити луди и размишљати о неком заједничком фонду, биће те будале који се једини жртвују за принципе, док сви остали гледају само себе.“

У овој новој ситуацији једна замена теза показује да је закључак до кога се дошло ту из других разлога. Овде не-филозофи не желе да разматрају могућност да је филозофија против ауторитарности или апсолутних истина. А штета овде није само у томе што је филозофија лажно представљена. То што се каже даје комунизам добар, али нереалан, истовремено представља знак да се читаво подручје разматрања о ономе што „треба“ урадити, било да је то морално „треба“ или неко политичко „треба“ оставља по страни као неинтересантно. И у том потезу се види да овде није проблем ауторитарност
, већ је проблем било која обавеза која може долазити споља. „Треба“ може бити одређено било како, јер већ постоји воља да се
било које треба
које долази споља не поштује. Комунизам је „добар“ управо зато што није добар, зато што добро делегитимише сваки напор да се установи нешто заједничко.

Мит и истина

Али, неко може рећи: „зашто да тај заједнички фонд буде свето писмо, јесте да на први поглед изгледа да је тај фонд услов солидарности, али можда би у ствари свима било боље без њега. Зар људи не би могли да спонтано комуницирају и размењују своја средства само директним пристанком на размену у ситуацији 1 на 1 или у малим добровољним групама. Зашто гарант тог фонда мора да буде држава, односно, зашто мора да буде баш један фонд, зашто нема више мањих добровољних фондова?“.

Ако је ово примедба, онда да би се одговорило претходно треба направити неке дистинкције. Најпре, ако смо за много малих фондова, онда смо ипак за фондове, и та потреба за усаглашавањем са другима и ограничавањем властите слободе због њих није сасвим нестала. Уз то, можда би у тој ситуацији један фонд за поједине ствари, као што је можда фонд за безбедност, био најрационалнији. Међутим, неко може да каже да он не признаје уопште тај појам заједничког фонда, да он жели само да купује од појединаца и да продаје њима. Ова куповина и продаја значе неку размену и стварање нечег елементарно заједничког, али та заједничкост је фрагментарна, нестална, не оставља никаквог трага и траје до следеће прилике.

Индиферентно је и зашто сам и од кога сам купио оно што ми треба. Битно је само да ми треба.

Сада ћемо се овде зауставити и погледати мало ствар са нове стране. Постоје многи важни појмови који могу да се подведу под идеју о заједничком фонду. На пример, када желимо да будемо објективни, ми онда властите жеље, властите претходне тврдње, властите ставове, подређујемо неким општим правилима која ограничавају нашу слободу. Објективност, рецимо, значи да не желим да прекидам дискусију о нечему, да не желим да замењујем тезе, да нећу користити
ad hominem
аргументе, да ћу признавати противречност или грешку у оквиру свог мишљења. Све то радим зато што желим да моје мишљење може у једнакој мери да послужи и неком другом, а не само мени или неком ко има исте жеље или интересе као ја. На тај начин прави се опет један заједнички фонд, најпре фонд регулативних правила, а онда и у великој мери потврђених теорија, које могу користити свима јер су истините у највећој могућој мери у односу на могућности моје заједнице. Уз то, заједница је у принципу цео свет, јер није рационално да одбијем учешће било кога у њој. Иста је ствар и са
моралом
. Он такође представља пристанак на скуп правила које ће осигуравати квалитативно

ново добро
које настаје на основу поштовања тих правила, а које би добро могла бити релативна слобода и сигурност у оквиру заједнице.

Ово показује да онај ко заговара укидање заједничког фонда, мора да се истовремено одрекне и осталих ствари које почивају на његовој логици: истине, објективности, науке, морала, па, уосталом, и уметности и државе. Све су то ствари које су настале да би се направио неки заједнички људски фонд.

Мит и демократија

Наш мит и демократија су у једном сложеном односу. С једне стране, нема никакве противречности између демократије и заједничког фонда: можемо да имамо висок ниво демократије и стабилан заједнички фонд. Па ипак, долазак „демократије“ као да

по дефиницији носи са собом дискредитацију идеје о заједничком фонду, као социјалистичке или комунистичке. Изгледа да је разлог за овај развој ствари да идеја демократије у себи крије свог Aliena који ће на крају довести до тога да демократија формално постоји, али да суштински служи репродукцији недемократског система.

Ако оставимо по страни формална правила која народу дају могућност да изборима одређује власт, слободу штампе итд, на неформалном нивоу прелазак из „недемократских“ у демократска друштва у ствари је доживљен као одлазак ауторитета. Оно што многи у том тренутку осећају је престанак свих ограничења, до сада нам је вођа, партија, страх бранио да радимо оно што би хтели, али сада више тог строгог ауторитета нема. Дошла је слобода, апсолутна слобода. Прва ствар која нам у тој слободи пада на памет, није да поново стварамо ограничења, али сада на демократски начин, већ да слободу потпуно искористимо, на пример тако што нећемо улагати свој део у заједнички фонд. Наравно, овај развој није нешто што је истовремено предмет друштвене рефлексије, оно је пре нешто што се подразумева. Онај који се одлучи за овакво схватање демократије, неће то разгласити на сва звона, нити ће спречавати оне који желе да и даље верују да је неки заједнички фонд потребан итд. У неку руку, добро је да постоји заједнички фонд јер он даје могућност да се номинално „ничија“, друштвена средства присвајају без гриже савести. Оно што је битно је да они чија је свест на вишем нивоу, могу слободно да се понашају, док они који још увек верују у заједничке фондове овде то раде потпуно на своју руку: ауторитета нема, а они би да се понашају као да га има. Могу, али не треба друге да криве за последице.

Занимљиво је да сама формална демократија уопште не може да утиче на ове процесе. Формално, већина друштва или читаво друштво још увек имају законску могућност да утичу на процесе и да се организују око неког заједничког фонда. Али суштински, сви су обесхрабрени да заиста учествују у томе. Отуда, све веће негативно сликање државе како одмиче напредовање ка „демократском“ друштву, негативан однос према политици, залагање за укидање државе, напуштање и саме демократије, итд. Ова неформална правила у потпуности игноришу саме демократске процедуре.

То се доста јасно може видети на америчким изборима који се сада приближавају свом финишу. Републиканска страна којој се смеши пораз на изборима, скоро да је у потпуности напустила неки рационални програм који би обећавао одређени успех [1] , већ се посветила упозоравању да ће Обамином победом бити угрожена базична правила поретка. Тако је Мекејн у финишу кампање изгледа напустио све финесе политичких програма и једноставно оптужује Обаму због залагања за повећање пореза (повећање улагања у заједнички фонд), док он жели да та одвајања смањи. Обама је због тога социјалиста, итд. Ова порука је потпуно испражњена од

конкретних политичких или економских потеза и њихових ефеката, сама чињеница да би Обама евентуално могао да ствар окрене у другом правцу од све већег и већег смањивања улоге државе, ствар је за узбуну. Чињеница да је ово огољавање идеологије присутно и да по свој прилици неће бити ефикасно, можда најбоље говори о томе да се систем налази у некој врсти преломне фазе.

Мит и национализам

Али, да се са америчког вратимо на домаћи терен. Најпластичнију илустрацију негативног односа према неком заједничком фонду имамо у дијалектици југословенства и национализма на простору Балкана. Ту је прича доста једноставна. Већи део времена у коме је постојала Југославија, Срби су улагали у заједнички фонд који је југословенство подразумевало. Они су се, онде где се то чинило потребно, одрицали онога што је у њиховом идентитету изгледало угрожавајуће по друге, итд. Хрвати су за то време држали до свога, до своје цркве, својих обичаја. Данас смо дошли у ситуацију да је понашање Хрвата слави као модел за исправно понашање. Да се дошло до овог закључка значајно је допринела чињеница да је хрватска страна изашла као, барем површински гледано, победник из последњих ратова – решено је „српско питање“ на одговарајући начин, створена је хрватска држава. Националисти у Србији обично не пропуштају да нагласе да су Хрвати они на које се треба угледати по овом питању, да они зато данас имају уређену државу јер су увек више држали до свога него до било каквих заједница или југословенства. Југославија и југословенство често се приказује се као болест, узрок свих зала која су задесила Србе, итд.

Наравно, „братство и јединство“ ex-југословенских народа било је контролисано и произведено од стране једног ауторитарног поретка. Оно је увек било онолико „крхко“ колико и сама Југославија. Али, поред тих одлика, оно је представљало и практичан покушај да се створи неки заједнички фонд искустава, размене, који је обезбеђивао да народи на Балкану, од којих се доста ex-југословенских може разликовати само уз велике напоре, живе у релативном миру, без сукоба. И ту се сада дешава поменута дијалектика. Они који су овај крхки баланс експлиците довели у питање партикуларизмом – а овде је то превасходно хрватска и словеначка страна – још и данас говоре да је ову позитивну страну југословенске заједнице разбио Милошевић. Милошевић није невин у томе, јер је властито номинално југословенство мешао са неким неформалним национализмом, што је произвело ону мешавину у којој је наводни узрочник и распаљивач национализма на Балкану истовремено пројугословенски настројен, комуниста (дакле, интернационалиста) итд. Иако је рат већ одавно завршио, ми се на Балкану још увек оптужујемо за разбијање Југославије, што показује да читава генерација која је учествовала у овим догађајима још увек сматра да је у њој било нешто позитвно, иначе се не би оптуживали за њен нестанак.

Данас се посебно хрватска страна види као она која је у том развоју имала безобзирне партикуларистичке циљеве који су довели до пожељног исхода. И то у потпуности прати логику нашег мита у коме је заправо подржано оно понашање које је игнорише потребу за заједничким фондом. Чак се може рећи и више, често, противљење уласку у Европску унију прати исту логику, што је понекад подржано поређењем европејске идеологије са комунистичком, Европске уније са Југославијом, Европске комисије са Централним комитетом, итд.

Закључак

Да се у закључку ове приче вратимо Платоновом миту о пећини. Пећина је место мрака, као и тамница. А сећамо се да је Југославија често називана тамницом народа, додуше само у време у коме је национализам био начин мишљења. Ту имамо скоро прецизну опозицију, за Платона је мрак и тамница ако остајете у пристрасном, партикуларистичком ставу, ако не улажете у заједнички фонд. За данас преовлађујућу логику управо је заједнички фонд тамница, али више у значењу неслободе: где је фонд, ту су и ограничења, држава, истина, други итд.

Смисао овог текста био је у томе да се укаже да се у овом обртању логике нешто изгубило. Када се определимо за изигравање заједничког фонда и апсолутну слободу партикуларизма, онда се на прву лопту добија нека количина слободе. Али већ у другом кораку, показују се све мане овог обрта, несигурност, изолованост, неспособност. Ново друштво наизглед слави слободу и допушта свакоме да своју истину сматра равноправном свим другим истинама, нико није у обавези да се прилагођава нормама које произилазе из постојања истине као такве. Међутим, то доводи до општег урушавања способности да се одвоји истинито до неистинитог, корисно од штетног. Они који су се пробили на врх овог поретка подржавају ово стање, јер оно, атомизујући друштво, смањује могућност да је појединци удруже у циљу промене услова поретка, а правила која важе у њему оставља на милост и немилост власти.

Није чудно да је филозофија на лошем гласу у овом поретку. Ако сте за укидање заједничког фонда у најширем смислу, филозофија вам неће више бити потребна јер је она управо средство да се одреди шта треба да иде у заједнички фонд, како се он ствара, колики он треба да буде, итд.

По мом мишљењу, иако постоји значајна могућност да нас на изласку из ове пећине сачека неки див 2 , који ће нас протрести до кости страхом да ћемо кренути путем на коме ћемо само штетити себи изазивајући нетрпељивост околине, ипак треба да кренемо. Ми нисмо толико слаба бића која би свој успех могла тражити само у случајности прилике, само у хаосу у коме нема критеријума. У неку руку, мислим да су људи по природи и бића која су окренута заједничком фонду, понајвише својом културом. Култура је баш заједничко власништво, а не приватно. Међутим, ратом, идеологијом, „борбом на тржишту“, ова наша страна може бити у великој мери потиснута.

Фусноте:

1. Због тога што су се сва традиционална средства показала флагрантно неуспешна. Војна интервенција и окупација као пут ка слободи и демократији произвела је пакао у Ираку, а невидљива рука тржишта је довела до банкрота већег дела банкарског система. [^] 3. Метафору дива употребила је у овом контексту Милица Весковић у свом приказу моје књиге Постидеологије.
[
^
]